

ROMSICS IGNÁC

ERDÉLY HELYE A MAGYAR KÜLPOLITIKAI GONDOLKODÁSBAN, 1918–1947

Erdély 16. század óta érvényesülő regionális különállásának 1867-ben vége szakadt. Ezt és a liberális jellegű, ám az egységes magyar politikai nemzet szellemében fogant 1868-as nemzetiségi törvény rendelkezéseit az erdélyi román vezetők folyamatosan nehezményezték. Az uralkodó számára összeállított 1892-es memorandumukban ismeretes módon Erdély autonómiájának a helyreállítását és ezen belül teljes nemzetiségi egyenjogúságot követeltek. Az 1895-ös nemzetiségi kongresszuson ugyanezért szálltak síkra. A magyar vezetők ugyanakkor ragaszkodtak a megerendszerre épülő és magyar nyelvű állami centralizmushoz, s az etnikai elvű föderalizmus irányába mutató nemzetiségi törekvéseket konzekvensen elutasították. Az I. világháború végén fordult a kocka. A háborús vereség, a nagyhatalmi akarat és a belső feszültségek nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia, hanem a történelmi Magyarország sorsát is megpecsételték.

Az új helyzettel elsőként az 1918. október 31-én hatalomra került Károlyi-kormány nézett szembe. Károlyi és nemzetiségügyi minisztere, Jászi Oszkár egy olyan független és demokratikus köztársaság létrehozására törekedtek, amelynek közéletében – szakítva az addigi elvekkkel és gyakorlattal – a nem magyarok is államalkotó tényezőként vehettek volna részt – kiterjedt öngazgatási jogok birtokában, ám a történelmi határok sérelme nélkül. A magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Tanács ugyanakkor azt követelte, hogy a történelmi Erdély, a Részek, Máramaros és a Bánság 26 románok és románok által is lakott vármegyéje helyzettessék a Nagyszebenben megalkandó román nemzeti kormány szuverenitása alá. A magyar kormány

és a román nemzetiségi vezetők álláspontja közötti ellentmondás feloldása ismeretes módon nem sikerült. Jászi Oszkár november 13–14-ei aradi javaslatait, melyek Erdély és a csatlakozó részek etnikai elvű kantonizálására irányultak, a román tárgyalópartnerek mereven elutasították, és december 1-jei gyulafehérvári gyűlésükön a román királlyal való egyesülés mellett döntöttek.¹

Az új helyzetben több olyan Erdélyre vagy annak egy részére vonatkozó elgondolás felmerült, amelyeket – eltekintve Kossuthtól és néhány emigráns társától – az 1867 utáni, birtokon belüli magyar vezetők megfontolásra sem érdemesítettek. Ilyen volt a kompakt magyar területnek számító Székelyföld, illetve egész Erdély önállósítása vagy legalábbis autonómiája. A székely köztársaság terve először a budapesti Székely Nemzeti Tanács november 17-ei nagygyűlésén fogalmazódott meg. Ennek lett folytatása az a 28-ai marosvásárhelyi székely nagygyűlés, amelynek feladata a tervek szerint az lett volna, hogy „a wilsoni elv alapján megvesse fundamentumát egy önálló, független székely köztársaságnak”. Különböző és itt nem részletezhető okok miatt Marosvásárhelyen erre végül nem került sor. A székely köztársaság terve egyes körökben ettől függetlenül tovább élt. Ezek közül jól ismert a székelyudvarhelyi Paál Árpád nevéhez kötődő, 1919. januári keltezésű tervezet, amelynek értelmében a „semleges és független székely államot” Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegye, valamint Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos megyék magyar körzetei alkották volna. Kevésbé ismert az az 1919. áprilisi keltezésű, valamivel nagyobb területet felölelő elgondolás, amely a román hadsereggel harcoló székely hadosztály vezetőinek és tanácsadóinak a körében merült fel.²

Az önálló erdélyi állam vagy a román állam keretein belül autonómiát élvező Erdély gondolatával az elsők között Gyárfás Elemér, Kis-Küküllő megye főispánja, majd az ottani nemzeti tanács elnöke jelentkezett 1919. március 24-én. 12 pontos memoranduma (*Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei*) „a magyar, a román és a szász nemzet közös nagy érdekeiből” és a

1 Szarka László: Duna-táji dilemmáék. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Ister, Bp. 1998. 113–125., 281–284.

2 Bárdi Nándor: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda 2013. 58–65.

történelmi Erdély 1541 utáni autonóm fejlődéséből, az erdélyi önkormányzat történeti hagyományából indult ki. Erre hivatkozva a tervezet javaslatot tett a három erdélyi nemzet képviselőiből álló kormányzótanács megalakítására és külön erdélyi országgyűlés megválasztására. Erdély pontos határaitól, államjogi státusáról és más fontos kérdésekről ez az országgyűlés lett volna hivatva dönteni. Gyárfás Elemér Emil Hatieganu erdélyi román miniszterhez juttatta el memorandumát. Választ azonban sem tőle, sem a Nagyszebenben székelő Kormányzótanácstól nem kapott.³

Mintegy két hónap múlva, 1919 májusában egy másik magyar memorandum is a bukaresti és erdélyi román vezetők asztalára került. Ennek szerzője Rugonfalvy Kiss István debreceni egyetemi tanár volt. Rugonfalvy egészen más premisszákból indult ki, mint Gyárfás. Ő a román és a magyar nemzetet egyaránt fenyegető „szláv veszedelemre” hívta fel a román vezetők figyelmét, amely – mint írta – a Monarchia összeomlása után különösen fenyegetővé vált. Ebből kiindulva egy román–magyar megegyezés, illetve közös politika szükségessége mellett hozott fel érveket, és javaslatot tett egy román–magyar perszónálunió létesítésére.⁴

1919 nyarán, a tanácsköztársaság miatt Bécsbe menekült Bethlen István és a körülötte gyülekező konzervatív ellenforradalmi politikusok is fontolóra vették egy román–magyar szövetség lehetőségét. Elképzelésük lényege – Rugonfalvy gondolatmenetéhez hasonlóan – a szlávellenes román–magyar együttműködés, végső célja pedig egy Románia és Magyarország közötti államszövetség megteremtése volt.

Az Erdély jövőjével, illetve a román–magyar viszonyral foglalkozó titkos román–magyar tárgyalások 1919 augusztusától Budapesten folytatódtak. Bethlenék azt javasolták román tárgyalópartnereiknek, hogy Erdély Románián belül nagyjából ugyanolyan státust kapjon, mint amilyent 1867 és 1918 között Magyarország élvezett a dualista Monarchiában. Az elképzelés sze-

3 A memorandumot először ismertette *Pomogáts Béla*: Válasz a történelemre. Autonómia-törekvések a romániai magyarság körében 1918–1921. *Alföld*, 1986/6. 70–71. Újabban részletesebben elemzi K. Lengyel Zsolt, aki számos Gyárfáséhoz hasonló tervet is ismertet. L. *Zsolt K. Lengyel*: Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928. München 1993. 87–126.

4 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Kratochwill Károly Hagyatéka. 3. doboz.

rint közös lett volna az uralkodó, a külügy, a hadsereg, a pénzrendszer, a jegybank és a vám, valamint az ezekkel kapcsolatos törvényhozás és központi kormányzás. Egyebekben Erdély teljes állami önállóságot élvezett volna. Bethlen, illetve a magyar fél javaslata szerint Erdély törvényhozó szerve két kamarából állt volna. Az etnikai határokhoz igazodó választókerületekben általános választójog alapján választott képviselők alkották volna a képviselőházat, míg a szenátus, vagyis a felsőház az egyházak, gazdasági egyesületek, tudományos intézetek és más testületek delegáltjaiból tevődött volna össze. A központi törvényhozó és végrehajtó szervekben mindhárom Erdélyben beszélt nyelv egyformán használható lett volna. A közigazgatás, valamint az egyházi és kulturális élet megszervezésére a magyar jegyzék további kisebb autonóm területek, ún. kantonok kialakítását javasolta a nyelvhatároknak megfelelően. Beligazgatási, oktatási, kulturális és egyházi ügyekben ezek a nyelvi-etnikai kis autonómiák maguk dönthettek volna.

A román–magyar tárgyalások – noha a Kisantant 1921-es megalakulásáig a közeledés gondolata tovább élt – 1919 végére megfeneklettek. Ennek oka az volt, hogy a román és a magyar fél álláspontja alapvető kérdésekben összeegyeztethetetlennek bizonyult. Bukarest nemcsak román-erdélyi perszonálunióról, hanem Erdély korlátozott autonómiájáról sem akart hallani. Csúpan a magyar többségű vármegyék autonómiájának és a Renner-féle személyi elvű kulturális autonómiának a biztosítására mutatott – nem túlzottan eltökélt – hajlandóságot.⁵

Az Erdély jövőjével kapcsolatos tervezetések legfontosabb magyarországi műhelyévé 1919 novemberétől az ún. Békeelőkészítő Iroda vált, amelyet Teleki Pál és Bethlen István irányított, s amelynek erdélyi szakértője Jancsó Benedek volt. E munka keretében született meg az a részletes tervezet, amely később a magyar béke delegáció VIII. számú jegyzékeként (*Az erdélyi kérdéstről*) vált ismertté. A magyar szakértők ebben kifejtett rendezési javaslatának kiindulópontja Gyárfás Elemér memorandumáéhoz hasonlóan az volt, hogy Erdély etnikai elveket követni próbáló megosztása Románia és Magyarország között a térség földrajzi egysége, külön történelmi múltja s az ezekből táplálkozó „kü-

5 Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In: Uő: Nemet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól. Kolozsvár 2013. 75–103.

lön erdélyi öntudat”, a „külön erdélyi magyar, oláh és szász hazafiság” miatt indokolatlan és célszerűtlen, teljesen kevert etnikai viszonyai miatt pedig nem is lehetséges. A három, elvileg lehetséges államjogi megoldás (Magyarországhoz tartozó autonóm; teljesen önálló, független; és végül Romániához tartozó autonóm Erdély) közötti választást – hangsúlyozta az anyag – a térség lakosságára kell bízni, amely népszavazással dönthetne jövőjéről. A jegyzék további részei a független vagy autonóm Erdély belső berendezkedésével foglalkoztak. A svájci államberendezkedést alapul véve Erdély négy nyelvi-etnikai autonóm területre való felosztását javasolta. Ezekből egy túlnyomóan magyar, egy román, egy sváb és szász, egy pedig vegyes lakosságú lett volna. Az egységes Erdélyen belül mindegyik terület széles körű kormányzati, közigazgatási és kulturális autonómiával lett volna felruházva, és a központi kormányzatban is be kellett volna vezetni a háromnyelvűséget. A parlament egyik kamarája népképviseleti alapon, tehát a többségi elv szerint szerveződött volna, míg a másikat „a három nemzet egyforma képviseletéből” kellett volna összeállítani. A jegyzék kérte a békekonferenciát, hogy a régió alkotmányának részletes kidolgozásával a leendő nemzetközi szervezet, a Népszövetség bízzák meg.⁶

Köztudott, hogy a magyar béke delegáció javaslatait a párizsi békekonferencia érdemi tárgyalások nélkül elutasította. Apponyi és társai ezért már 1920 február közepére új elképzeléssel álltak elő. Bár Erdély egységének megőrzését továbbra is helyesebbnek tartották volna, jelezték készségüket Erdély esetleges megosztásának az elfogadására is. Azt kérték, hogy a határmenti, akkor még jelentős részben magyar lakosságú partiumi területek mellett a Székelyföld is maradjon Magyarországé. Megelőlegezve az 1940-es második bécsi döntést úgy képzelték, hogy a területet egy Kolozsváron áthaladó „vegyes nyelvű folyosó” kötné össze a „magyar központtal”.⁷ A későbbiekben, 1920 tavaszán és nyarán még tovább mérsékelték követeléseiket. A Franciaországgal folytatott titkos tárgyalásokon már megelégedtek volna a Pozsonytól Eszékig terjedő határmenti területek megtartásával és a Románián belüli Erdély nem román lakosságának valamiféle autonómiájával is. A győztes nagyhatalmak számára azonban ez is elfogadhatatlan volt.⁸

6 A jegyzéket közli: A magyar béketárgyalások. Bp. 1920. Hornyánszky, I. köt. 117–127.

7 Uo. 357364. és 369394.

8 *Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest 2007. 135–144.

Az 1920-as évek első kétharmadában Erdélyről és általában a trianoni határok revíziójáról viszonylag kevés szó esett. Az 1920-as évek második harmadától azonban, amikor a versailles-i államrend megrendült, egyre újabb és újabb elgondolások merültek fel. Az első fecskének e téren a brit sajtómágnás, Lord Rothermere tekinthető, aki 1927-es revíziós elképzelésében a határ menti döntően vagy részben magyar területek visszacsatolására tett javaslatot. Magyar részről ezt egyrészt nagy örömmel fogadták, másrészt kevesellték a visszajuttatandó területek nagyságát. Jól tükrözik ezt a Rothermere cikkére adott magyar válaszok, amelyek a határ menti területek mellett Székelyföld visszacsatolását is szükségesnek tartották. Ez jellemezte a Magyar Revíziós Liga tervzetét, amely az 1920-as elgondoláshoz hasonlóan egy szűk korrodorral kötötte volna össze a Hargita két oldalát a központi magyar területekkel. Lényegében ugyanezt látjuk a liberális Fenyő Miksa és Nagy Emil ugyancsak 1927-ben készített térképén, valamint az olasz Franco Vellani-Dionisi 1932-es vázlatában. Az utóbbi mintegy 40 ezer km²-t juttatott volna vissza Magyarországnak, 2,3 millió lakossal, akik közül 1,5 millió volt magyar és német anyanyelvű. A Magyar Külügyminisztérium által finanszírozott olasz–francia Aldi Dami viszont az 1920-as francia–magyar tárgyalásokon képviselt magyar állásponthez kanyarodott vissza – erőteljesen hangsúlyozva a Romániánál maradó magyar, német és vegyes lakosságú területek autonómiájának a szükségességét. Lemondott volna a Székelyföldről Gömbös Gyula és környezete is. Ennek fejében viszont nemcsak a határ menti területek, hanem olyan nyersanyagokban gazdag máramarosi, dél-erdélyi és bánági területek visszacsatolását is kívánatosnak tartották, amelyek a magyarság csak a lakosság törpe kisebbségét alkotta.⁹

Nem lenne teljes a kép, ha nem ejtenénk szót az 1920-a tárgyalások kulcseleplőjének és az ország 1921 és 1931 közötti miniszterelnökének, az Erdélyhez elitéphetetlen szálakkal kötődő Bethlen Istvánnak a nézeteiről. Ezeket 1933-as angliai előadásai során fejtette ki részletesen. Bethlen első helyen – mint minimumot – követelte Londonban, hogy a határ menti „magyarlakta területeket népszavazás nélkül adják vissza Magyarországnak”. Miként 1920-ban, a Királyhágón túli történeti Erdélyt most is külön kérdésként

9 Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó, Pozsony 2009. 112–191.

kezelte. Ezúttal azonban nem kért népszavazást Erdély államjogi hovatartozásának eldöntésére, sőt alternatívákról sem beszélt, hanem egyértelműen és kizárólag a független és önálló Erdély mint egyetlen igazságos megoldás, illetve az önálló erdélyi államon belül megalkotandó területi-nemzeti autonómiák mellett szállt síkra. A román és a magyar nép – fejtette ki a Királyi Külügyi Társaságban tartott előadásában – „(...) különféle jogcímen igényel egy olyan külön geográfiai egységet képező területet, amely közöttük fekszik, és amelyen a két nép annyira keverten lakik, hogy nyelvhatárokat vonni ezen a területen alig lehet. Közülük ma már egyik sem fog soha belenyugodni abba, hogy e terület végleg a másiknak az uralma alá kerüljön, mert mindegyik kész a legközelebbi alkalmat felhasználni arra, hogy ha a szerencse a másiknak kedvezett, holnap a szerencse kerekét a maga számára fordítsa vissza”. „A független Erdély ezzel szemben – hangsúlyozta nagy nyomatékkal – nem lenne sem Romániáé, sem Magyarorszáé, vagy ha úgy akarjuk, mind a kettőnek közös gyermeke lenne”. Ezzel összefüggésben idézte Svájc példáját, hosszasan foglalkozott a középkori Erdély „mintaállam-jellegével”, a későbbi fejlődés trendjeivel és a transzilvánizmus eszméjével. Előadásaiban többször kitért azokra a veszélyekre, amelyek a Monarchia felbomlása következtében a dunai államokat perspektivikusan fenyegették. „Ha a békeszerződések általános revíziója, s ezen belül az erdélyi kérdés „helyes megoldása” és ennek alapján a román és a magyar nép megbékélése nem sikerülne, kudarccal végződne – zárta előadását –, (...) egy sötét és viharteljes idő következik, amelynek rendjén Közép-Európa kis népeire vagy a keleti szláv őrias fog kezét emelni, vagy a germán Drang nach Osten, vagy egymással megegyezve mindkettő.”¹⁰

A közép-európai védelem legfontosabb tartópilléreként Bethlen egy olyan lengyel–magyar–román együttműködést vizionált, amely Olaszországra támaszkodva Németországgal és a Szovjetunióval szemben egyaránt hatékony védelemre lehetett volna képes. Az 1930-as évek közepére kiformalódott és később, 1940 elején papírra is vetett koncepciója szerint a lengyel–magyar–román szövetség Lengyelországból és egy trialista román–magyar föderációból állt volna. A román–magyar államszövetség három tagállama az 1918

10 Bethlen István Angliai előadásai. Bp. é.n. [1933.] 67–109.

előtti régi Románia, a történeti Erdély és Bánság, valamint a Királyhágóig terjeszkedő Magyarország lett volna. Újdonság volt tervezetében, hogy az akkor teljesen elfogadottnak számító telepítések mintájára felvetette a partiumi románság cseréjét a bukovinai magyarsággal, a moldvai csángókkal és a Bukarestben élő székelyekkel.¹¹

Ismeretes, hogy az 1940. augusztusi második bécsi döntés nemcsak a partiumi sávot és egy keskeny korridorral összekötött Székelyföldet juttat vissza Magyarországnak, hanem ezekkel együtt igen jelentős románok lakta területeket is. A megosztást ennek ellenére nemcsak Románia tekintette ideiglenesnek, hanem Magyarország is. Az Erdéllyel kapcsolatos II. világháború alatti magyar elképzelések részben a nyugati szövetségesekhez eljuttatott memorandumok, részben más szövegek alapján ismerhető meg. Az emlékiratokból hármat ismerünk: Schrecker Károlyét, Szegedy-Maszák Aladárét és Bajcsy-Zsilinszky Endréét.

Schrecker Károly bankár memoranduma 1943 tavaszán jutott el Londonba. Tulajdonképpen szerzője nem Schrecker, hanem konzervatív magyarországi politikusok, köztük Bethlen István volt. A szerzők bírálták az 1940-es döntést, s javasolták, hogy a román–magyar határt „helyesbíteni kell Magyarország javára, vagy második megoldásként független Erdély lenne visszaállítandó régi, történelmi határai között, svájci mintára, ahol három egyenjogú nép, a magyar, a román és a szász élne együtt. Magyarország lemondana részéről Erdélyben, és ugyanezt tenné Románia is”. Első helyre tehát a Magyarországon belüli autonóm Erdély programja került, s a független erdélyi állam eszméje a második számú lehetőségé degradálódott.¹²

A második magyar memorandum 1943. június–júliusban készült, és augusztus 27-én iktatták a brit Külügyminisztériumban. Szerzőként Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának a vezetője jegyezte. A Schrecker-memorandumhoz hasonlóan ő is bírálta az 1940-es döntést, mivel az az új határvonalat „kizárólag az etnikai többség elve alapján vonta meg”. Ehelyett három elképzelhető megoldást javasolt. Ezek közül

11 Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940. Összeáll. és sajtó alá rend. Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 743–760.

12 Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Szerk. Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978, 130–133.

az egyik új osztóvonal megállapítása volt nagyjából a Maros mentén, ami az 1940-esnél magyar szempontból kedvezőbb lett volna. Egy ilyen megoldás azonban – hangsúlyozta – „nem veszi tekintetbe Erdély egységét, súlyos hátrányai lesznek a lakosságra nézve”. Ezért kijelentette, hogy „kívánatosabb lenne Erdély egységének tiszteletben tartása”. Ennek hogyanjával kapcsolatban két további eshetőséget vetett fel. „A kézenfekvő megoldás az lenne – olvashatjuk az anyagban –, ha Erdély visszatérne 1918-as kiindulási pontjához, a Magyarországgal alkotott unióhoz, a románok és a szászok pedig elnyernék legszélesebb körű nemzeti jogait ezen állam keretei között”. És végül a harmadik lehetőség: az „önálló Erdély gondolata”. „Az erdélyi függetlenség vonzó eszméje mindhárom népnél kísért, mindegyik foglalkozik vele, de nyíltan csak az vallja, amely magát az adott történelmi helyzetben birtokon kívül levőnek, elnyomottnak érzi” – állapította meg. Egy ilyen Erdélynek – olvasható tovább – „a kantonális rendszeren és a három nemzet egyenjogúságán kellene felépülnie”. Ha ez a megoldás lépne életbe, akkor – vetette fel az emlékirat – Aradot és a bánági vegyes körzeteket vissza kellene csatolni Magyarországhoz. Továbbá meg kellene fontolni, hogy az önálló vagy „dominiumi” státusszal rendelkező Erdély „esetleg perszónalunióban” Magyarországhoz kapcsolódjék.¹³

A nemzeti radikális Bajcsy-Zsilinszky Endrét a magyar Külügyminisztérium kérte fel elgondolásainak kifejtésére 1943 elején. A kézirat 1943 nyarára készült el, amelyet a budapesti egyetem brit lektora fordított le angolra. A Magyar Revíziós Liga szervezésében ez a szöveg jelent meg 1944 februárjában Svájcban. A magyar kiadás csak 1990-ben látott napvilágot Budapesten *Erdély múltja és jövője* címmel, Göncz Árpád fordításában.

A történelmi múltra és a kulturális kötődésekre hivatkozva Bajcsy-Zsilinszky Erdélyt nemcsak a történelmi Magyarország szerves részének tekintette, hanem olyan fontos országrésznek, amely a magyar kultúra megőrzésében évszázadokon át kivételesen fontos szerepet játszott. Értelmezésében Erdély a honfoglalástól kezdve több mint ezer éven át magyar föld volt, s csupán az első világháborús vereséget követően lett Románia része. Ezért úgy képzelte, hogy „Erdélynek mindenképpen egyben kell maradnia és egészben visszacsatlakoznia a Szent

13 Uo. 211–215.

Koronához”. Mindazonáltal regionális, önkormányzati szempontjai is voltak. Erdélyt négy bánásra kívánta osztani: két románra, egy magyar–székelyre és egy egy szászra. Az egyes bánságok messzemenő autonómiát élveztek volna, s a közös erdélyi országgyűlésben 3:2:1 arányban kaptak volna képviseletet a románok, a magyarok és a szászok. Elképzeléseit Jászihoz, Bethlenhez és másokhoz hasonlóan ő is a svájci állammodellből vezette le.¹⁴

A három anyag szellemiségét összegezve azt mondhatjuk, hogy az Erdély jövőjével kapcsolatos második világháború alatti magyar kormányzati elképzeléseket – a magyar politikai gondolkodás addigi main streamjéhez hasonlóan – erőteljesen áthatotta a történetiség, miközben a tényleges etnikai megoszlásnak kisebb jelentőséget tulajdonítottak. Legszerencsésebb megoldásnak mindhárom elképzelés Erdély Magyarországához tartozását tartotta volna, igaz, autonómiával felruházva, s belső viszonyait a svájci minta szerint rendezve. Második lehetőségként általában a független erdélyi állam megteremtését javasolták, s Erdély megosztását – ha egyáltalán – csak ezután, mint legkevésbé szerencsés megoldást.

E tervektől eltérően a rendszer demokratikus ellenzékéhez tartozó Bibó István kiindulópontja kifejezetten a nyelvi-etnikai hovatartozás volt. 1942–43-as kéziratában (*Az európai egyensúlyról és békéről*), amely utóbb több kisebb tanulmányként, illetve esszéként jelent meg, hosszan értekezett arról, hogy az állam- és nemzetfejlődés logikája alapján Közép- és Kelet-Európában a megoldást mindenütt a nyelvi határok mentén kell keresni. Ebből logikusan következett, hogy Bibó nemcsak a „politikai, történeti és nyelvi összefüggéstelenség” „párját ritkító példajaként” jellemzett Habsburg Birodalom 1918-as felbomlását tartotta szükségszerűnek, hanem a multietnikus történelmi Magyarországot is.

Igen ám, de hogyan alkalmazható az etnikai elv Erdélyre, ahol – és ezt Bibó jól tudta – a nagyfokú nyelvi keveredés miatt nem lehetett korrekt nyelvi választóvonalat húzni. Válasza erre a területmegosztás kombinálása volt lakosságcserevel. Az 1940-es megosztást az 1920-as trianoni döntésnél és az 1920 előtti állapotnál egyaránt igazságosabbnak tartotta, és egyben alkalmasnak arra is, hogy egy végleges és kölcsönösen megnyugtató rendezés kiin-

14 *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Erdély múltja és jövője.* Bp., 1990. Vö. *Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla.* Bp., 1986.

dulópontjává váljon. A döntéshozók – érvelt – nem az 1940-es megosztással követtek el hibát, hanem azzal, hogy a megosztás „nem volt népkicseréléssel összekapcsolva”. Ebből adódott, hogy egyik fél sem ismerte el véglegesnek a rendezést, hanem „mindkét fél fenntartotta az igényeit, mely mindkét részről egyrészt az idegen uralom alá került fajtestvérek felszabadítására irányult, másrészt minden etnikai szemponttól függetlenül egy történeti status quo helyreállítását tűzte ki célul”. Az erdélyi regionális tudatnak, amelyet a térség egységének megőrzése mellett érvelő transzilvánizmus különböző irányzatai hangoztattak, Bibó nem tulajdonított jelentőséget.¹⁵

A II. világháború utáni rendezés ismeretes módon mind a konzervatívok, mind Bibó mérsékeltabb elképzeléseit figyelmen kívül hagyta, és egyetlen apró változástól eltekintve az 1920-as határokat állította vissza. Ezt az 1946 őszi véglegesedett döntést azonban nem lehetett előre látni. Ezért a kiszagdák vezetése magyar kormány és értelmiségi szakértőik ismét jelentős energiákat fektettek ki a román–magyar határ kölcsönösen elfogadható megvonása, illetve Erdély és azon belül a Székelyföld státusának megnyugtató rendezése tárgyában.

A Kiszagdapárt álláspontját gróf Desseffy Gyula fejtette ki 1945. december 2-i cikkében (*A békekötés előkészítése*). Elgondolásának három lényeges elme volt: a határ menti, magyar többségű területek visszacsatolása, az önkéntességen alapuló lakosságcsere és a hátoroktól távolabbi tömbmagyarság, mindenekelőtt a Székelyföld autonómiájának a biztosítása.¹⁶

A Kommunista Párt felfogását a párt fő ideológusa, Révai József ismertette a *Szabad Nép* karácsonyi számában. Mondandójának lényege mindenféle revíziós elképzelés elutasítása volt. Nemcsak a háború előtti és alatti nagyrevíziós tervek elfogadhatatlanok – hangoztatta –, hanem az etnikai elvű határmódosítás is. A magyar külpolitikának nem revízióra, hanem „a szomszédos államokban élő magyar kisebbségek boldogulására” és arra kell törekednie, hogy Groza ajánlatát a román–magyar vámunióról komolyan vegye, s ezzel elősegítse Duna-völgyi népek összefogását.¹⁷

15 *Bibó István*: Az európai egyensúlyról és békéről. In: *Bibó István*: Válogatott tanulmányok. I. köt. Vál. Huszár Tibor, Szerk. Vida István – Nagy Endre. Magvető Kiadó, Bp. 1986. 616–623.

16 *Kis Újság*, 1945. dec. Desseffy Gyula: A béke előkészítése.

17 *Szabad Nép*, 1945. dec. 25. Révai József: Nemzetrontó sovinizmus.

Révai cikkére többen reagáltak. Legélesebben Kovács Imre, a Nemzeti Pártszövetség főtitkára, aki egyértelműen Dessewffy, illetve a nemzetiségi elv érvényesítése mellett kardoskodott: „sovinizmus az ezeréves határok követelése – írta –, és aki ezt követeli, az nemcsak soviniszta, de népellenes, antidemokratikus is, s mint kártékony elemet, ki kell irtani a politikából, a társadalomból. De nem sovinizmus arról beszélni, hogy a magyarság szeretné a maga nemzeti államát kialakítani, mégpedig úgy, hogy a magyar etnikum területét fedje az új nemzeti állam”.¹⁸

A hetekig tartó sajtóvita és a mögötte meghúzódó nagy dilemma – Trianon megismétlése vagy annak valamilyen formájú és mértékű revíziója – a közvéleményt is erősen foglalkoztatta. A Közvélemény-kutató Intézet e tárgyban 1946 elején több felmérést végzett. A 10 ezer fős országos mintán végzett vizsgálat szerint a megkérdezetteknek több mint 70%-a nyilatkozott úgy, hogy a trianoninál kedvezőbb határokat fogunk kapni, s csak 24% gondolta, hogy a trianoni határokat állítják helyre. Egy másik, 2000 fős budapesti mintán végzett vizsgálat az Erdély jövőjével kapcsolatos véleményekre kérdezett rá.

A megkérdezettek közel fele (45,4%) Erdély „megfelezésével” oldotta volna meg a román–magyar viszályt. 19%-uk szerint a helyes megoldás Erdély Magyarországához csatolása, 9,5%-uk szerint pedig független állammá szervezése lett volna. A határ menti – döntően magyar – partiumi sáv visszaadására mint megoldásra 16,3% szavazott, s népszavazást 5,6% javasolt.¹⁹

Lakókóhelyüktől, múltjuktól és politikai irányultságuktól függően az erdélyi magyarok is megosztottak voltak. A kommunista vagy kommunis-tabarát baloldali Révaihoz hasonlóan illúzióknak tartotta a román–magyar határ Magyarország javára történő módosítását, és legfeljebb Erdély Románián belüli autonómiájában reménykedett.²⁰ A magyar határhoz közeli partiumi településekben viszont sokan reménykedtek új határkorrekciókban.

18 Szabad Szó, 1946. jan. 6. Kovács Imre: Nemzet, nemzeti.

19 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Továbbiakban: MNL OL.) Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-II-13. 1945–1947. (9. doboz)

20 Revízió vagy autonómia. Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről 1945–1947. Összeáll. Fülöp Mihály – Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány, Bp. 1998, 76–78.

„Mi úgy látjuk – tudósított valaki Nagyváradról 1945 októberében –, hogy Várad és a magyarlakta vidékek egészen biztosan ismét visszakerülnek Magyarországhoz.”²¹

A bukaresti magyar misszió egyik informátora – a dél-erdélyi magyarság „legkiválóbb publicistája” – 1945 decemberében társadalmi csoportokra lebontva így általánosította a különböző véleményeket: „A középosztály és a kispolgárság feltétlenül Magyarországhoz kíván tartozni, csupán szükségmegoldásként jön tekintetbe az ő szempontjukból az erdélyi autonómia. A parasztság, amennyiben tudatos, szintén Magyarország felé tekint, ebben a társadalmi rétegben az észak-erdélyi adminisztratív önállóság idejéből származó tapasztalatok alapján már több híve van az autonómiának. A munkásság kommunista része pártfegyelmi okokból követi a KP által kijelölt politikai vonalat, de a munkásság nagy része is mindinkább kiábrándul ebből a politikából. [...] Az erdélyi zsidóság nagy része teljesen kiábrándult a magyarságból és a román megoldás mellett foglal állást, nem vevén észre, hogy szerelmi vallomásai román részről alig találnak visszhangra. Érdeemes megjegyezni, hogy külön színt képvisel ebben a vonatkozásban a kolozsvári magyar zsidóság, mely az elszenvedett szörnyűségek ellenére kitart a magyarság mellett.”²²

Miközben a koalíciós pártok ideológusai és publicistái a sajtó hasábjain ütköztették nézeteiket a békecélokról, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályára folyamatosan érkeztek a különböző megrendelt vagy saját kezdeményezésből papírra vetett vélemények, tanácsok, összeállítások. Kiemelkedtek ezek közül a debreceni egyetem professzorai által összeállított terjedelmes háttéranyagok, amelyek az összegző kivonatokkal együtt 1946 legelején kerültek fel Budapestre. A debreceniek érzékelték, hogy a győztes nagyhatalmak a „trianoni békeszerződés jogalapjára helyezkedtek”. Ezért azt javasolták, a magyar békedelegáció két cél elérésére összpontosítson: az etnikai elvű határkiigazításra és a kisebbségek védelmére. Román–magyar vonatkozásban azonban a „önálló erdélyi állam létesítésének kezdeményezését” is helyeselték volna. A Makkai Sándor református püspök által kidolgozott elképzelés sze-

21 MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-32294/1945. (56. doboz)

22 MNL OL. Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-135. (61. doboz) Közli: Revízió vagy autonómia, i. m. 82–83.

rint a független Erdély Magyarország és Románia irányában egyaránt nyitott lett volna úgy gazdasági és kereskedelmi, mint kulturális tekintetben. Nemzetközi státusa Svájcéhoz hasonló semlegesség lett volna, nemzetközi garanciák mellett. Belső berendezkedésének alappilléreiként a köztársasági államformát és a konszenzuális demokráciát ajánlotta. Az államelnököt évenként váltakozva a magyarok és a románok adták volna, miközben az alelnök mindig a másik nemzetiségből került volna ki. Az állam belső szerkezete is a svájci föderális modellt követte volna a nemzetiségi határokat követő területi autonómiák rendszerére épülve.²³

Az általános vélekedésnek megfelelően a Külügyminisztérium államtitkára, Sebestyén Pál is abból indult ki, hogy a történelmi jogokra való hivatkozás fölött, amely már 1919–20-ban is elhibázottnak bizonyult, „az idő végleg eljárt”. Sokaktól eltérően ugyanakkor azt is világosan érzékeltte, hogy a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszerhez való visszatéréshez, kivált pedig annak továbbfejlesztéséhez szükséges akarat – a háború alatti amerikai és brit tervek ellenére – „úgy a világközvéleményben, mint szomszédainknál teljesen hiányzik”. Ezért felvetette, hogy „a szomszédos államokban élő magyarságnak egy nemzetiségileg homogén és gazdaságilag életképes Magyarországra való összetelepítését kell [...] javaslatba hoznunk”. Technikailag ezt egy „átgondolt, megfelelő felkészültséggel keresztül vitt és időbelileg is elosztott” olyan folyamatként képzelte el, amely „egy szimultán területi átrendezéssel” járt volna együtt. Konkrét magyar területi igény támasztását nem helyeselte. Azt tanácsolta, hogy az átadandó területek kijelölésére kérjék fel a nagyhatalmakat, és elégedjünk meg a „legsükségesebbel”. Csak ettől remélhető, hogy Magyarország valóban súrlódásoktól mentes és hátsó gondolatok nélküli baráti kapcsolatokat tud kiépíteni szomszédjaival. Erdély esetében második megoldásként elképzelhetőnek tartotta az önállóságot vagy az autonómiát is, kiváltképp „esetleg Romániával létesítendő vámunióval kapcsolatban” és „a nemzetközi ellenőrzésnek valamelyes formájára is gondolva”.²⁴

A koalíciós pártok közötti vitákból 1946 tavaszára olyan kormányzati álláspont körvonalazódott, hogy Magyarországnak csak Romániával szemben lehet esélye határmódosításra. Az ezzel kapcsolatos konkrét javaslato-

23 MNL OL Külügyminisztérium. XIX-J-1-a-IV-13-224/1946. (33. doboz)

24 MNL OL XIX-J-1-a-IV-11-6/1946. (32. doboz)

kat Jakabffy Imre, a Teleki Intézet fiatal munkatársa dolgozta ki. Az április 3-ára elkészült tervezet 22 ezer km²-ben szabta meg azt a partiumi területet, amelyre indokolhatónak tartotta az igénybejelentést. Az 1930-as román népszámlálás szerint ezen a területen 1,5 millió ember élt, akik közül alig félmillió volt magyar. A közel 900 ezer fős románság Jakabffy szerint garancia lehetett volna arra, hogy a román oldalon maradó 1 millió magyar megfelelő bánásmódban részesüljön („tűszrendszer”). Ez a határvonal ugyanakkor magában hordozta azt a lehetőséget is, hogy a magyar–román viszály népcseré útján oldódjék meg. A terület ugyanis elég nagy és gazdag volt ahhoz, hogy a románok kitelepítése esetén valamennyi erdélyi magyarnak új otthonává váljon. Mivel a kormány tagjai közül a 22 ezer négyzetkilométert többen túlzottnak és elérhetetlennek gondolták, egy mérsékeltebb javaslat is készült. Ez 11 800 km² átcsatolásával számolt. Ebben a Nagyváradtól délre elkeskenyedő területsávban a román statisztika szerint 442 ezer magyar és 421 ezer román élt.²⁵

Mindszenty József hercegprímás nem szólalt meg a nyilvánosság előtt. A nyugati nagyhatalmak képviselőihez viszont eljuttatott egy olyan memorandumot, amelynek területi követelései ugyancsak túlmentek az addigi elképzeléseken. A két világháború közötti magyar revizionista propaganda érvrendszerének egyik centrális elemét, a magyarság „civilizációs fölényét” felelevenítve a „nyugati kultúrájú” Erdély és a „keleti kultúrájú” Románia egyesítésének a veszélyeire hívta fel a figyelmet május 20-ai emlékiratában. Ez az új „alárendeltség” – írta – azzal a következménnyel fog járni, hogy „lealacsonyít egy nyugati típusú kultúrával rendelkező nemzetet egy keleti kolónia szintjére”. A helyes és elfogadható megoldás ezért az lenne, ha Erdélyt a Maros és a Küküllő mentén osztanák meg úgy, hogy a Magyarországhoz kerülő északi rész „Kolozsvárral és a székely régiókkal együtt magába foglalná Gyulafehérvárt is, mivel ez 940 éve az erdélyi magyar püspökség székhelye”.

Hasonló véleményeket a Külügyminisztérium néhány szakértője – mindegyikük előtt Rónai András és az erdélyi Demeter Béla – is megfogalmazott, ám a kormányzat ezeket olyan mértékben irreálisnak tartotta, hogy megtárgyalá-

25 Revízió vagy autonómia, i. m. 418–428.

sukat napirendre sem tűzte. Támogatta viszont a kisebbségvédelem általános kérdéseivel és a Székelyföld Románián belül autonómiájával foglalkozó terveket.²⁶ Románia azonban ezeket sem fogadta el.

A párizsi békekonferencia 1946. július 29-én kezdett munkához. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter augusztus 14-én kapott szót. Romániáról szólva emlékeztetett az ellentétek kétoldalú rendezésére irányuló sikertelen magyar kezdeményezésre, és kérte a konferenciát, hogy szólítsa fel Romániát a tárgyalások folytatására. „Ha ezek a közvetlen tárgyalások nem járnak eredménnyel, a konferencia küldjön ki egy bizottságot azzal a megbízással, hogy vizsgálja meg a problémát, és terjesszen javaslatot a konferencia elé”. Utalva korábbi jegyzékeire ezután ismertette a magyar kormány által igazságos megoldásnak tartott 22 ezer km²-es követelést. Székelyföldről vagy a korábban többször felmerült telepítési tervekről nem tett említést.²⁷ Érzékelve az ellenséges hangulatot a magyar delegáció ezt a javaslatát néhány nap múlva visszavonta, s Romániával szembeni területi követelését – szigorúan etnikai alapokra helyezkedve – 4 ezer km²-re redukálta. Ez a határmenti sáv magában foglalta Szatmárt, Nagykárolyt, Nagyváradot, Nagyszalontát és Aradot, s az itt élő mintegy félmillió ember kétharmada magyar volt. A román fennhatóság alatt maradó másfél milliós magyarság számára a delegáció kisebbségi jogokat és a Székelyföld számára „kiterjedt helyi autonómiát” kért.²⁸ Az illetékes szakbizottságok azonban ezeket a kéréseket is elvetették. A status quo ante jogi értelemben a békeszerződés 1947. február 10-ai aláírásával, majd az okmány kölcsönös ratifikálásával állt helyre.

26 Romsics Ignác: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris, Bp. 2006. 156–175.

27 A beszédet közli: Kertész István: Magyar békeillúziók 1945–1947. Európa-História, Bp. 1995. 555–569.

28 Uo. 330–331.